

PALANGOS UPELIO TRIVARDYSTĖ

Dainora KANIAVIENĖ

Pastaruoju metu didėja Europos žmonių dėmesys nacionalinio nematerialiojo kultūros paveldo išsaugojimui. Lietuva šiuo požiūriu – ne išimtis.

Vietovardžiai, tarp jų ir vandenvardžiai, neatsiejami nuo geografinių objektų, kuriuos jie įvardija. Apsaugodami vandenvardžius apsaugome kalbą, o kartu ir joje užkoduotą krašto praeitį. Žymus lietuvių kalbininkas, hidronimų tyrinėtojas, etimologinio žodyno sudarytojas Aleksandras Vanagas (1934–1995) yra pasakęs, kad kalba – tai milžiniška registracijos knyga, o vietovardžiai – savita žemės vietų ir objektų inventorizacija. Vien upių ir ežerų vardų Lietuvoje žinoma apie 10 tūkstančių.

Vietovardžius sukuria vietos žmonės. Seniau visi vietovardžiai buvo aiškūs. Vietovardžių keitimo ar nykimo priežastys įvairios. Praeitame amžiuje Lietuvos teritorijoje vietovardžių kaita dažniausiai būdavo susijusi su kraštovaizdžio pokyčiais dėl masinės kolektyvizacijos, melioracijos, krašto okupacijos ir sovietizacijos. Dabar Lietuvoje, remiantis UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija, priimta 2003 m. Paryžiuje, yra kuriamas bendras vietovardžių, tarp jų ir vandenvardžių, žinynas. Į jį yra įtraukta ir per pačią Palangos kurorto širdį tekanči smulki upelė Rąžė.

Anksčiau mažų upelių, jų intakų į bendrą vandenvardžių registrą netraukdavo. Įvairių šalių kartografsai jei žemėlapiuose upelį ir pažymėdavo, jo pavadinimo dažniausiai nenurodydavo, o jei ir atvaizduodavo jį, tai jis būdavo užrašytas iš klausos – pagal tai, kaip jį tardavo vietos gyventojai. Taip nutiko ir su Rąže. Jei dabar paklaustum senųjų vietinių gyventojų, kur jie gyvena, atsakytų, kad „pri Roužės / paroužy“ arba „pri Ronžės“.

Rąžė – jau keletą dešimtmečių yra oficialus per Palangą tekančio upelio pavadinimas, tačiau jis dažniausiai priimtinas tik į Palangą gyventi sovietmečio laikotarpiu ir vėliau atvykusiems žmonėms, kurie nekalba žemaičių palangiškių šnektą. Visi kiti gyvena paroužy ir jiems per miestą teka Roužė arba Ronžė.

Seniau Lietuvoje, ir ne tik čia, dažnai įvairiuose

Rąžės upelis Palangoje

spaudiniuose atsirasdavo įvairiai skambantys to paties vandenvardžio pavadinimai. Vienas iš įdomesnių vienos upės dviejų pavadinimų yra Neries ir Vilijos atvejis. Iki pat šiol gyvojoje kalboje vartojami du tos pačios upės vardai. Vardo kaita, sakoma, susijusi su kalbine etninių lietuvių asimiliacija, rytų slavų ekspansija į vakarus.

Palangoje Rąžės / Roužės / Ronžės trivardystė įvairiuose spaudiniuose pradėjo ryškėti gana seniai. Kadangi pagal šią upę pavadinimą gavo ir viena iš seniau besikuriančių Palangos gyvenviečių (dabar jau išnykusi), vėliau ir kurorto gatvė, situacija dar sudėtingesnė – upės ir šalia jos esančios gatvės, pavadintos upės vardu, vardai ne visada sutapo. Šiuo metu taip pat nesutampa. Kartografiniuose žemėlapiuose, taip pat ir naujai kuriamame Lietuvos vietovardžių žinyne, galima pamatyti, kad upės pavadinimas užrašytas „Rąžė“, o šalia jos esanti gatvė įvardyta „Ronžės“ vardu. Taip buvo ne visada.

Palangos pedagogės ir kraštotyrininkės Emilijos Adiklienės (1906–1993) kraštotyrinės ekspedicijos, vykusios 1982–1984 m., medžiagoje nurodomi du minėto gatvėvardžio variantai – „Roužė“ ir „Rąžė“. Panašu, kad tuo metu oficialusis jau buvo „Rąžė“, bet vis dar, kaip ir dabar, neįėjęs į senųjų gyventojų kalbėseną. Kraštoty-

(Nukelta į 60 p.)

Nuotraukose – XX a. pradžios atvirukai (nuo viršaus): Palanga – Bažnyčia ir Ronžės tiltas. Fotografė Paulina Mongirdaitė, Palanga, 1920–1924 m. Iš Palangos viešosios bibliotekos archyvo; Połaga – Rzeka Rąža. Fotografė Paulina Mongirdaitė. Либава [i. e. Liepoja (Latvija): Издание Полангенского общества потребителей, 1912–1913 m. Iš Emilijos Adiklienės archyvo, saugomo Palangos viešojoje bibliotekoje

rininkė pastebi, kad XIX a. „Situaciniame Palangos plane“ ši gatvė visai nepažymėta, nes jos tada dar nebuvo. Apie Roužės gatvės susikūrimo aplinkybes jai per ekspediciją papasakojo vietinis Palangos gyventojas Jonas Gricius. Pasak jo, grafas Feliksas Tiškevičius su klebonu Juozapu Šniukšta apsikeitė žemės valdomis. Klebonas gavo žemę prie upės. Dešiniąją pakrantę jis pasiliko sau, o pietinę, mažiau derlingą, suskirstė sodybiniais sklypais ir davė naudotis gyventojams činšo teise. Tuo metu buvo tik siauras keliukas, nė nesijungiantis su Vytauto gatve, tiltų irgi nebuvo. Pirmasis iš klebono sodybinį sklypą įsigijęs Kazimieras Prišgintas. 1900–1939 m. besikurianti naujoji gyvenvietė gavo Paronžės vardą. E. Adiklienė mini, kad sovietmečiu ši gatvė ėjo iki pat Vytauto gatvės ir buvo vadinama Roužės vardu. Ekspedicijoje informacija apie Paronžės

gyvenvietę rinkta 1982–1984 m., rankraščio pavadinime įvestas dvigubas pavadinimas. Yra pagrindo teigti, kad keičiant Palangos gatvių pavadinimus buvo pasikeitusi Rąžės gatvės lokacija, o įvedant jos gatvės pavadinimą, šis sutapatintas su upėvardžiu. Vis dėlto E. Adiklienė išlaiko ir senąjį, šnektoje įprastą pavadinimą – Roužė. Jos ranka pieštame žemėlapyje skliaustuose yra nurodytas tiek upės, tiek ir gatvės pavadinimas, o pirmuoju pavadinimu nurodyta Roužė.

Minėtoje ekspedicijoje rinkta informacija apie senąsias kurorto sodybas, buvusias čia iki 1940-ųjų metų. Jos metu buvo kalbinami miesto senbuviai.

Lyg ir norėtusi teigti, kad Rąžė gražiai rąžosi tik nuo sovietmečio ir kad tai buvo dirbtinai kalbininkų primestas pavadinimas, tačiau tai nėra visiškai tiesa. „A“ nosinė į upės pavadinimą atėjo gerokai anksčiau iš lenkų kalbos. Tiksliau bus pasakius, kad ji sugrįžo iš pirmosios Palangos fotografės Paulinos Mongirdaitės išleistų atviručių bei iš autorių, lenkų kalba rašiusių apie Palangą, tekstų. Užrašymą su „ą“ raide sąlygojo krašto kultūrinė, politinė situacija. Vartant Henriko Grinevičiaus fotografijų ir atvirukų kolekciją matome, kad Paulinos Mongirdaitės atvirukuose keičiasi tiek vietovardžio, tiek vandenvardžio rašyba. 1912–1914 m. datuotame atviruke atvaizduota „Połaga – rzeka Rąža“, o štai 1920 m. datuotame atviruke – jau „Palanga – Bažnyčia ir Ronžės tiltas“. Iki Lietuvos nepriklausomos valstybės paskelbimo 1918 metais Lietuvos

Palangos 1936 m. planas, kuriame Rąžės upelis vadinamas Ronže

aukštuomenė dažnai kalbėdavo, rašydavo lenkų kalba, ją daug kas mokėjo, tuo laikotarpiu ši kalba buvo ir tyli jų pasipriešinimo rusifikavimui forma, tiesa, dažnai nueidavusi į kitą kraštutinumą – polonizmą. Paprasti, mažiau mokyti žmonės dažniausiai kalbėdavo vietine šnekta, nors apie „ponišką“, šiek tiek „prakutusią“ kalbėjimą lenkų kalba, kurios nė patys lenkai kartais gerai nesuprasdavo, yra žinoma anekdotų iki šiandien. Tarp dviejų P. Mongirdaitės atvirukų yra palyginti nedidelis laiko tarpsnis (jis nesiekia nė dešimtmečio), tačiau per tą laikotarpį regione politinė, kultūrinė situacija gerokai pasikeitė. Ant 1920 m. atviruko jau užrašyta „Palanga“, nors iki 1918 m. įvairuoja tarp „Połaga“ ir „Polonga“, o upės vardas užrašyta iš klausos – tarmiškai. Taigi „ą“ nosinė pirmąsyk atsirado ne sovietmečiu, o carinėje Rusijos imperijoje ir atėjo ji ne iš rusų, o iš lenkų kalbos. Tiesa, lenkų kalboje Palanga ir dabar yra Połaga. Nors Palangos lietuvių kalba Połaga nebevardiname, tačiau Rąžė pasiliko. Populiarus tokio

pavadinimo paaiškinimas – upėvardis kilęs nuo lietuviško žodžio „rąžosi“. Rąžosi upelė, tikrai rąžosi, šiaurės vakarų Lietuvoje, vinguriuoja. Ji, prasidėjusi Klaipėdos rajone prie Lankučių, teka per Kretingos rajoną, sureguliuota vaga per Palangą kol į pietus prie Naglio kalno įteka į jūrą.

Upės pavadinimas įvairuoja ir tarpukario leidiniuose. Pavyzdžiui, 1922 m. leistame „Vadovėlyje po Palangą ir jos apylinkes“ rašoma, kad upė Ronza dalija Palangą į „naująjį“ ir senąjį miestą. Senamiestis tai esą kurortinė miesto dalis, o naujamiestyje gyvenantys vietiniai. Verta atkreipti dėmesį į tą faktą, kad šiame leidinyje daug pavadinimų užrašyta tarmiškai, vietine šnekta: Vanagupis vietoj Vanagupė, Palybgiris vietoj Paliėguriai, tad nieko nuostabaus, kad upelė įgavo Ronzos vardą. 1926 m. Igno Končiaus pateiktame Palangos miesto gyventojų, turinčių teisę balsuoti rinkimuose į Lietuvos Seimą, sąrašė yra nurodomi jau Roužės gatvės gyventojai. Roužės gatvę mini ir kraštotyrininkė E. Adiklienė. 1929 m. Kurorto inspekcijos leidinyje „Palangos jūros maudyklės“ galima aptikti vilos „Žemaitis“ reklamą, kurioje nurodyta, kad vila yra Ronžės gatvėje. 1939 m. A. Rupeikos sudarytame Palangos plane atvaizduotas Ronžės upelis, greta – Ronžės gatvė. Sovietmečiu šios gatvės pavadinimas pakeistas – ją pradėta vadinti Rąže. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, grįžo Ronžės gatvėvardis, menantis išnykusią Paronžės gyvenvietę, kuri einant laikui, atsiradus tiltams, susiliejo su miestu. Istorinis upėvardis „Roužė“ nebuvo sugražintas, o kraštotyrininko, dailininko Gerardo Bagdonavičiaus atvirutėje dar atsirado ir palangiškių upės pavadinimas „Rauža“.

Taigi, Palangoje per gerą šimtmetį dėl istorinių, etnolingvistinių priežasčių susiklostė upės trivardystė. Tokia situacija nėra aktuali vien Palangai. Po Antrojo pasaulinio karo sovietinėse šalyse daug kur buvo masiškai keičiami vietovių, upių pavadinimai, taip perrašant tų vietovių istoriją. Vien Palangos gatvių vardų kaita ko verta, ką jau bekalbėti apie mažą upelį. Įprastai Europoje, netgi keičiantis tautoms ir valstybėms, senieji vandens telkinių pavadinimai išlieka. Taip išlieka ir daug archajiškos leksikos. Ji svarbi tyrinėjant istoriją.

Roužė – istorinis kuršiškas vandenvardis. Taip nurodoma ir Lietuvos hidronimų etimologiniame

(Nukelta į 62 p.)

Danutės Mukienės nuotraukose (nuo viršaus): poeto, Nobelio literatūros premijos laureato Josifo Brodskio tiltelis per Rąžės upelį Palangoje; Rąžės upelio pakrantės vaizdas iš Basanavičiaus gatvės pusės

žodyne, kurį sudarė kalbininkas A. Vanagas. Upėvardžio kuršišką kilmę paliudija vietinis tarimas „Rôžė“, „Rôužė“. Vietovardis dar gali būti siejamas su latvišku žodžiu „ruoza“, kurio reikšmė yra *nedidelis laukų upelis, skardis, pakilimų virtinė miške, baloje*. Žodyne paminima ir reikšmė „ražytis“, bet nedetalizuojama iš kur ir kada šis upėvardžio variantas prigijęs, tik užsimenama, kad reikšmė / kilmė neaiški, tikslesnė upėvardžio etimologija nuo „Roužės“. Svarbu pažymėti, kad minėtas žodynas išleistas 1981 metais.

Taigi, kuršiškąją „Roužę“ sužemaitinus iki „Ronžės“, ją aplenkinus gavosi „Rąžė“. Šit ir trivardystė, kurią lėmė politinė, taip pat ir etninių gyventojų kultūrinė ir kalbinė situacija krašte. Na o upė šiose vietose kaip tekėjo anksčiau, kai čia gyveno kuršiai, kai jie ėmė pamažu susiliesti su žemaičiais, taip tebeteka ir šiandien. Įdomu tai, kad Palangos senbuviai senovinį kuršišką pavadinimą, nesvarbu, kaip jis nurodomas oficialiuose spaudi-

niuose, iš lūpų į lūpas perduoda karta iš kartos.

Palangoje susiklosčiusi gana kurioziška situacija: upelė Rąžė vinguriuoja šalia Ronžės gatvės, esančios sunykusios Paronžės gyvenvietės vietoje. Buvo laikas, kai upės ir gatvės pavadinimai buvo vienodi. Per gana trumpą laiką (vieną šimtmetį) amžių jie abu keičiasi, retsykiais sutapdavo, retsykiais ne.

Aktualu ir tai, kad kaimyniniame Kretingos rajone, šalia Vydmantų yra Parąžės kaimas. Jis neturi nieko bendro su senąja Palangos miesto Paronže. Sąsaja tik tokia, kad tiek vienam, tiek ir kitam pavadinimas parinktas pagal čia to paties pavadinimo upę. Galima daryti prielaidą, kad tas kaimas susikūrė sovietmečiu ar vėliau, kai upės oficialus pavadinimas buvo Rąžė.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI:

1. ADIKLIENĖ E., *Roužės, arba Rąžės gatvė* [rankraštis], Palanga, 1982–1984, p. 14. Saugoma Palangos viešojoje bibliotekoje.
2. KANIAVIENĖ D., „Laisvėjanti Palanga – Sąjūdžio verpetuose“, *Palangos tiltas*, 2020 m. kovo 27 d., nr. 12, p. 6–7.
3. KONČIUS I., RUOKIS V., *Palangos kraštas*, Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1925.
4. „Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 2004 m. gruodžio 31 d., nr. 188. Prieiga internetu: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.248105>.
5. *Palangos jūros maudyklės*. Palanga: Kurorto inspekcijos leidinys, 1929.
6. *Senoji Palanga: Henriko Grinevičiaus fotografijų ir atvirukų kolekcija*, Lietuvos dailės muziejus, 2009.
7. UNESCO *Nematerialaus kultūros paveldo išsaugojimo konvencijos 20-metis* [interatyvus] www.unesco.lt, 2023 m. spalio 17 d., [žiūrėta 2024 m. sausio 22 d.], prieiga internetu: <https://unesco.lt/archives/5987>.
8. *Vadovėlis po Palangą ir jos apylinkę*, Klaipėda: Rytas, 1922.
9. VAITKEVIČIUS V., „Vilija-Neris vardo istorijos vingiai“, *Liaudies kultūra*, 2005, nr. 6, p. 10–16.
10. VANAGAS A., *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 274–275.
11. VANAGAS A., *Lietuvių vandenvardžiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002, p. 5–23.
12. Pupkis A., Razmukaitė M., *Vietovardžių žodynas* [interatyvus], 2007, [žiūrėta 2024 m. sausio 22 d.], prieiga internetu: <http://vietovardziai.lki.lt/>.
14. *Vietovardžių žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
15. ŽEIMANTAS V., „Palanga ir Šventoji Lietuvos ir kitų kraštų žemėlapiuose“, *Palangos langai: etnokultūros metraštis*, 2021, nr. 2, p. 123–131.
16. ŽULKUS V., *Palangos vardo kilmė*, Regionų kultūrinių iniciatyvų centras [interaktyvus], 2007 m. birželio 25 d. [žiūrėta: 2024 m. sausio 22 d.] Prieiga internetu: http://www.baltu.lt/kurortai/palangos_vardas.htm.